

JONATHAN SCHWARTZ

SKOPJE

Den 26. juli 1963 præcis klokken 5.17 om morgenen rystede et kraftigt jordskælv Skopje, hovedstaden i Republikken Makedonien, dengang det fattigste og skrøbeligste medlem i Den Socialistiske Føderation Jugoslavien. Ved jordskælvet mistede over 1.000 mennesker livet, adskillige tusinder blev såret og i hundredtusindvis af personer blev hjemløse. Denne naturkatastrofe fik hurtigt sociale, politiske og kulturelle betydninger, og man kan hævde, at der i de sidste 40 år efter jordskælvet har været efterskælv. Skopje er, i det mindste i metaforisk forstand, en by udsat for „et permanent jordskælv“ (Acheski 1996).

Et permanent jordskælv?

Jordskælvet i Lissabon i 1755 (Kendrick 1957) var det moderne Europas første bevidste erfaring med en naturkatastrofe, som lagde grunden til kulturelle og filosofiske debatter. Voltaires lille roman *Candide eller Optimisme* (1759) gjorde op med de teologer og teoretikere, der i enhver historisk begivenhed fandt det optimalt positive, sågar i et altødelæggende jordskælv.

Det er formålet i denne artikel at undersøge nogle af de specifikke betydninger, som kom til syne ved Skopje-jordskælvets 40. jubilæum i juli 2003. Det vil dreje sig om, hvorledes et samfund erindrer sine katastrofer (Connerton 1989), og især, hvorledes en by i Balkans centrum højtideligholder et frygteligt øjeblik i sin moderne historie.

Republikken Makedonien fejrede ydermere samtidigt hundredåret for den forfejlede såkaldte Ilindenopstand mod det osmanniske/tyrkiske styre, som fandt sted den 2. august 1903 (Brown 1995). Således mindedes samtidig to tragiske begivenheder offentligt inden for den samme uge.¹

Mindehøjtidelighederne i forbindelse med Ilinden blev massivt dækket af fjernsynsmediet. Ilinden (opkaldt efter profeten Elias) er en national helligdag i Makedonien. Fejringen fandt sted i Krushevo, en lille bjergby beliggende cirka 200 kilometer syd for Skopje. Denne by var hovedstaden i den revolutionære republiks korte liv. Fjernsynsdækningen af mindehøjtidelighederne fokuserede derfor på Krushevo og ikke på Skopje. Ilinden har betydning som en national historisk begivenhed, medens jordskælvet,

som mindedes i Skopje, syntes at gøre indtryk på borgerne ved sin globale betydning. Jordskælvet var en lokal og urban katastrofe, men det tiltrak sig opmærksomheden og solidariteten fra næsten ethvert land i verden, som på den tid i 1960'erne var skarpt adskilt i henholdsvis kommunistiske og kapitalistiske regimer. Som narrativt tema er lidelse, opofrelse og forløsning fremtrædende i begge mindehøjtideligheder. De to begivenheders ikonografier havde til formål at fremkalde en bevidsthed i den makedonske offentlighed om, at pludselige katastrofer, præget af desperation og tab, kan vendes til blivende landvindinger. Således former og konsoliderer erindringer en befolknings historiske fortællinger. Den makedonske republik, en lille nationalstat, hvis nationale identitet knap nok er anerkendt af de omgivende naboer på Balkan, måtte „presse citronen“, hvad angik sin moderne fortid for at manifestere sin autonomi og eksistens. Når „fortiden er en knap ressource“, kommer officielle ritualer og retorik i spil. Fremstillingerne og især debatterne omkring fortiden finder sted inden for en „definerbar kulturel ramme“ (Appadurai 1981:203). Mindeceremonier udvælger netop de billeder fra fortiden, som synes at tilfredsstille nutidige kulturelle behov (Warner 1959; Singer 1986; Handelman 1990).

Min artikel skal ses som en beskeden undersøgelse af etnografien og ikonografien i forbindelse med mindehøjtidelighederne for Skopjordskælvet 2003, overskygget, som nævnt, af hundredårsdagen for Ilindenopstanden. Historisk antropologi og ikonografi er kongruente som semiotiske undersøgelsesmetoder, ligesom begivenhederne selv bliver samfaldende og synkrone som beslægtede erindringer. Der findes ingen nulevende vidner til den mislykkede Ilindenopstand, men der var mange overlevende fra Skopjordskælvet. De overlevende var helt sikkert ofre, men det er deres redningsaktioner og genopbygningen, de tog del i, som kommer i forgrunden i erindringen. Erindringerne om Ilinden må genoplives i medierne ved hjælp af gamle dokumentarfilm, fotografier, interview og nutidig tale, hvorimod man kunne være observerende deltager, stående skulder ved skulder med personer, som gennemlevede jordskælvet, og som ønskede at fortælle om deres erfaringer til interesserede udenlandske besøgende. En deltagercentreret etnografi kan ikke andet end være en fordel i forhold til Skopje 1963 frem for Ilinden 1903.

Erindring og bekendelse: Noter i hovedet og ømme fødder

I forbindelse med mine rejser i Makedonien, i alt 16 siden den første i 1977, var Skopje sjældent stedet for feltarbejde. Jeg rejste gennem byen til og fra landsbyerne ved Prespasøen, hvor emigration og etnicitet var nøgleordene for mit arbejde (Schwartz 1985, 1996, 1997). Nu og da gav jeg en gæsteforelæsning på universitetet i Skopje, den første i 1994 og sidst i 1999. Siden 1994 har nye begreber gjort sig gældende i min forskning, således civilsamfund, der naturligvis reflekterer Jugoslaviens voldelige opbrud og dets efterspil med involvering af ngo-projekter (Schwartz 2000). De transnationale civilsamfundsorganisationer havde deres kontorer i Skopje, og hver gang jeg havde aftaler med medarbejderne, var det svært at finde kontorerne. Kontorerne skiftede ofte adresse. Jeg lærte aldrig rigtig byen at kende.

Det lille hotel, som jeg oftest valgte ved mine midlertidige ophold i byen, var Bristol Hotel. Det ligger lige skråt over for den gamle togstation, som blev stærkt beskadiget ved jordskælvet den 26. juli 1963. Det store ur på stationens ødelagte facade er stoppet

ved det mindeværdige tidspunkt 5.17. Resterne af stationsbygningen huser nu Bymuseet, som viste en mindeudstilling om jordskælvet.

Jeg er blevet fortalt, at Bristol Hotel engang var et bordel, og da jeg i 1994 inviterede en kvindelig forsker på kaffe på hotellet, svarede hun: „Ikke der, det er ikke et pænt sted.“ Det tager tid at frigøre sig fra et dårligt ry. I 1995 eksploderede en bombe i en bil lige uden for Bristol, det var et forsøg på at dræbe republikkens præsident Gligorov. I dag er hotellet et stille og roligt sted, hvor internationale ngo'er kan bo under simple forhold.

I de fleste af Europas byer, hvor jeg har opholdt mig i mere end en uges tid, har det været relativt let at finde rundt. Således dog ikke i Skopje. På trods af at der er en flod, Vardar, som snor sig gennem byen, har jeg altid haft svært ved at orientere mig i forhold til, hvad der var den højre eller venstre bred. Der synes at være enorme, tomme, anonyme arealer imellem de urbane bebyggelser. Disse uudnyttede områder midt i byen skyldes for det meste jordskælvet i 1963. Skulle Politikens Forlag efterspøge en „Turen går til Skopje“, håber jeg ikke, de ville bede mig om at skrive den.

40-årsjubilæet for jordskælvet var en udfordring og en mulighed, som jeg måtte tage op. Jeg købte til denne lejlighed to kort over byen og studerede dem nøje. Nu var min chance kommet for virkelig at gøre et studie af byen, hvor byen selv var objektet, hvilket naturligvis vil sige dens beboere, og hvordan nogle få af dem har oplevet byen gennem årene. Et af de kvarterer, som jeg ønskede at besøge, var Topaana, hvor de fleste indbyggere er romaer. Den makedonske sociolog Ilija Acheski, som har studeret kvarteret intensivt, tog mig i oktober 1998 på en hurtig tur gennem Topaana. Adskillige ngo'er har udført projekter med beboerne her, for nylig blandt andet Operation Dagsværk 2000, hvor danske gymnasieelever indsamlede penge til hjælp til romaernes uddannelse i Makedonien.

Topaana udgør egentlig en del af en tæt befolket albansk bydel ved navn Cair.² Kortet viser ikke, hvor Topaana begynder og slutter. Cair er tydeligt aftegnet på bykortene, en klar fremtoning mod nord, stikkende op som en tommelfinger fra Vardars vestlige bred, adskillige kilometer bag basaren. Da jeg spurgte chefen på Hotel Bristol, hvor Topaana lå, gjorde han det helt klart, at Topaana ikke var interessant. Et par makedonske mænd, som vi mødte på en café, lo hånligt ad os, da vi fortalte, at vi havde planer om at tage til Topaana og Cair. „Åh, hvor typisk, kun interesseret i minoriteter!“

På mine tidligere ture til Skopje havde jeg aldrig bevæget mig på den anden side af basaren, som så at sige havde været min grænse for den eksotiske orientalske by. At gå gennem markedsdistriktet (basaren) ad John Kennedy Avenuen og derfra ind i det etnisk albanske Cair tilføjede en helt ny facet til min forestilling om Skopje. Et Skopje, som mest af alt mindede om en „afsides“ landsby (Ardener 1987).

Topaana og Cair: Slum og selo

Ilija Acheski har bestemt været min bedste sociologiske guide til Skopjes krakelerede mosaik. Det var gennem hans forelæsninger og observationer, at byen Skopje for mig blev kædet sammen med forestillingen om jordskælvet. Acheskis tese var kort fortalt, at jordskælvet i 1963 havde svækket den voksende urbane befolknings sociale og kulturelle integration og haft alvorlige konsekvenser for medborgerskabet i republikken

som helhed. I stedet for integration kunne man snarere tale om disintegration. På vej i bilen til og fra Cair og Topaana gentog Acheski igen og igen, at de to bydele faktisk befandt sig i Skopjes geometriske centrum. De udgjorde, beklagede han, samtidig byens socialt set mest marginaliserede og isolerede bydele. Da den etnisk makedonske befolkning blev genhuset efter jordskælvet, blev de mange nye højhuse til beboelse bygget spredt uden for bycentret, hvor jordskælvet havde været mest ødelæggende.

Der er tale om en diaspora af byens befolkning, hvoraf næsten en femtedel havde mistet deres hjem. Den ny byplan fra 1965 blev ydermere ikke fulgt, hvilket resulterede i tilfældige, ufuldførte bygningsværker og i de store forladte jordstykker på byens højre flodbred. Acheskis analyse tenderer altid mod det dystre. Hans bog er en sand urban Balkan-blues.

Romaer bosatte og genbosatte sig i Topaana efter 1963, og mange af husene bar helt tydeligt præg af at være bygget af genbrugsmaterialer. Romabeboelser er, kunne man sige, improviserede. Genbrug er essensen af romaernes kulturelle praksis – hvis ordet essens kan tillades i en nutidig etnografi. Lav og tæt bebyggelse, boliger med en lille bitte gårdsplads og minimal indendørsplads, var normen i Topaana, og jeg overraskede Ilija med noget af min (danske?) påskønnelse af det improviserede og den effektive udnyttelse af rummet. „Det er lidt ligesom Christiania“, tænkte jeg for mig selv, idet jeg samtidig genkaldte mig nogle christianitters forestilling om sig selv som surrogatsigøjnere. På vores tur i 2003 så vi ikke kun genanvendte tage, døre og vinduesmaterialer, men også dekorative gipspiller, som typisk ville være placeret foran en forstadsvilla eller et pizzeria.

Der hænger meget tøj til tørre mellem mure og trappegelændere. Nogle af beklædningsgenstandene er samlet op fra skraldespande ved Skopjes lejlighedskomplekser. I oktober 1998, da jeg boede i sådan et beboelseskvarter, lavede jeg et eksperiment. En morgen puttede jeg et par gamle undertrøjer og sokker pænt ned i en skraldespand. Om eftermiddagen var de væk. Jeg havde set unge romadrenge cykle igennem nabolaget, idet de stoppede ved hver skraldespand. Der var tillige nogle hestevogne med samme formål. Kasserede ting bliver opsamlet og bragt til anvendelse eller salg. Topaanas placering i Skopjes „centrum“ gør indbyggerne i stand til at udføre deres indsamling mere effektivt.

Jeg ved godt, at dette kan lyde som slumromantik, og ligesom andre bysociologer betages min vært Acheski også nu og da af Topaanabeboeres genialitet. Han havde god kontakt med beboerne, og nogle kom for at hilse på ham, da de så hans bil stoppe foran deres hjem. Men for Acheski er betegnelsen „slum“ også en meget nedsættende term. Skønt han går imod en tvungen flytning af romabeboerne fra deres vante rammer, anser han romaghettoen som farlig både for Skopje som by og for Makedonien som republik. Acheski refererer til Oscar Lewis' begreb „culture of poverty“ i sin analyse af Topaana (Acheski 1995:146-50).

Nabo til Topaana er som nævnt den albanske bydel Cair. Hvis Topaana er slum (*slam* på makedonsk!), ligner dele af Cair til gengæld mest af alt en albansk landsby (*selo* på makedonsk). Ordet selo er ladet med følelsesmæssig betydning i de sydslaviske sprog, blandt andet via de sange om hjemve, som emigranterne og de efterladte hjemme i landsbyerne synger (Schwartz 1989). I disse folkelige sange henviser selo til hjem og fødested, og „mor“ dukker sædvanligvis op i den samme linje som „selo“.

I dansk oversættelse vil indbyggerne i en landsby (*seljani*) få fællesbetegnelsen

„bønder“. De jugoslaver, som flyttede til byen, for eksempel Beograd, kunne beskrives som „bybønder“ („peasant urbanites“, Simic 1973). Byantropologien i forbindelse med det tidligere Jugoslavien understregede landsbypolen af Redfields „folk-urban continuum“ (Redfield 1955). Chicagoskolens paradigme blev skabt på bondegrundlaget, således at migrationsprocessen blev karakteriseret ved en „rykken op ved roden“, en „social disorganisation“, om ikke med en „komplet disintegration“. Da immigranterne imidlertid begyndte deres tilpasning til de nye ukendte levemåder, trak de på deres bondebaggrund i reorganiseringen af deres miljøer. I forbindelse med de nordamerikanske byer talte Herbert Gans om de italienske amerikanere i Boston som „urbane landsbyboere“ („urban villagers“, Gans 1962).

Ilija Acheskis analyse af Skopje efter jordskælvet er en variation over temaet landsby/storby. Cair er med sine helt tydelige albanske karaktertræk et eksempel på den transplanterede selo. Indbyggerne indbefatter genindflyttede beboere fra Skopje efter jordskælvet, men de fleste er relativt nytilkomne fra Kosovo og det vestlige Makedonien. Cair repræsenterer for Acheski en forfejlet integration af albanerne, som øver modstand mod integrationen og moderniteten.

Vi så, at Cair i modsætning til romanaboer Topaana har en synlig infrastruktur. Der er mange små butikker og mest iøjnefaldende en ikke færdigbygget moské i midten af Cair's mest landsbyagtige del. Husene er adskilt fra hinanden med mure, og der er et lille areal til frugttræer og dyrkning af grøntsager til husholdningen. I Topaana er ordet slum mere passende end landsby. Der er knap plads til haver inden for murene. Snævre trapper, som fører op til soveværelser, synes at optage al pladsen i de små gårdrum, og som nævnt kan der hænge meget tøj til tørre mellem trapperne. Husene læner sig op ad hinanden.³

En gåtur gennem både selo og slum kan på ingen måde gøre det ud for etnografisk feltarbejde, men det er helt bogstaveligt et første skridt. På flere måder er jeg fulgt i Ilija Acheskis fodspor. Jeg kan nu se, hvad han mente med Skopjes centrifugale tendens følgende jordskælvet, men min kompromisløse relativisme adskiller sig imidlertid fra hans metodologiske pessimisme. Jeg vidste, jeg var i Topaana, da en ung kvinde med en baby på armen kom ud ad sin dør, og straks hun så os spurgte efter penge og ikke var tilfreds med de 20 dinarer, som jeg gav hende fra min lomme. I det albanske Cair var der ingen, der tiggede, og beboerne stirrede på os med større mistro, end landbyfolk i bjergene ville have gjort. Og den stirren var uden forsonende nysgerrighed.

At opdage Lisice: Fra barakker til forstad

Man kunne påstå, at Topaana og Cair meget vel kunne være blevet, hvad de er i dag, også selv om jordskælvet i 1963 ikke havde fundet sted. Landsbyer, ghettoer og slum behøver ikke et jordskælv. Stort anlagte beboelseskvarterer for arbejderklassen er skudt op i kapitalistiske og socialistiske industribyers forstæder også uden hjælp fra et jordskælv. Der er imidlertid en vidtstrakt forstad i Skopje, som kun kan takke jordskælvet i 1963 for sin eksistens, nemlig Lisice.

Mindeudstillingen i Skopjes bymuseum viser adskillige hundrede fotografier. På den lange væg til højre for indgangen ses billeder fra de frygtelige timer lige efter jordskælvet: ansigter i chok, de sårede, der bæres over murværk. Den anden langside

understreger temaet omkring solidaritet og genopbygning. Adskillige billeder af mange nye barakker taget i fugleperspektiv vakte min nysgerrighed.

Lupcho, som oplevede jordskælvet i Skopje som 11-årig, og som siden 1970'erne har levet i Resen ved Prespasøen, er hovedinformanten i denne artikel. Jeg spurgte ham om disse husbarakker, da vi besøgte ham i hans hjem i Resen. „Barakkerne? Åh, det er Lisice!“ svarede han prompte.

Billederne af barakkerne sagde ikke meget i sig selv. Lupcho og hans datter Liljana leverede den grundlæggende information. Da det internationale hjælpearbejde efter jordskælvet gik i gang, byggede mange lande, også Danmark, barakker til genhusning af Skopjes beboere. Lisice er et fladt landstykke cirka fem kilometer øst for Skopjes centrum. Bygningerne er af træ, og mange har bibeholdt deres oprindelige udseende. Andre har fået tilbygninger af mursten og beton. Lupchos mor og far blev genhuset i Lisice to år efter jordskælvet, og Liljana husker sine besøg der hos sin farmor, husker haven med dens grøntsager og blomster. Lupchos bror bor stadig i det hus.

Lupcho beskriver også sit liv lige efter jordskælvet. Han og hans bror på 13 år blev sendt til Kroatien, hvor de kom til at bo i halvandet år. Der var 5.000 børn fra Skopje, som fik midlertidigt ophold og skoleundervisning i andre dele af Jugoslavien. 1.200 af dem kom til Kroatien. Lupcho husker, hvorledes børnene blev delt op i to grupper: de, hvis forældre var i live, og de, der var blevet forældreløse ved jordskælvet. Det gjorde ondt, fortæller han, at stige på toget, samtidig med at han kunne se de to grupper af børn adskilt fra hinanden på perronen; Nogle børn sagde farvel til deres forældre; andre måtte stige på toget alene.

Der findes i dag en Makedonsk-Kroatisk Venskabsforening, som stammer tilbage fra tiden lige efter jordskælvet. Lupcho er den lokale formand for denne organisation. Han og andre forsøgte at indkalde til et medlemsmøde i Skopje den 26. juli, og han foreslog en offentlig bygning, hvor mødet kunne finde sted. Organisationens ansøgning blev imidlertid afvist, og borgmesterens kontor angav som grund manglende økonomi. „Der er mange tomme skolebygninger om sommeren,“ sagde jeg. Han nikkede. Nej. Det var en politisk beslutning. Hermed syntes han at mene, at bystyret selv ønskede at holde mindehøjtidelighederne. Det var deres symbolske kapital.

Min interesse for civilsamfundet blandede sig med hans indignation. Lupchos Makedonsk-Kroatiske Venskabsforening opfyldte alle kriterier for en græsrodsbegivenhed. Den lokale statsorganisation afviste civilsamfundsorganisationens beskedne appel om støtte. Hvis en af de velhavende internationale ngo'er havde givet støtte og opmuntring til mødet, ville bystyret sikkert have sluttet op om ideen, om ikke andet så for at tage lidt af æren. På den anden side er lokale ngo'er ofte opfattet som en trussel i forhold til by- og statsmagten. En skrøbelig stat udøver sin magt, hver gang den har en chance, og i dette tilfælde betød det afvisning af en anmodning i forbindelse med et ganske særligt initiativ.

Kirsten og jeg sagde til Lupcho, at vi ville spadsere ud til Lisice, når vi kom tilbage til Skopje. „Nej, tag buslinje nummer syv derud.“ Det var så præcis, hvad vi gjorde, og bussen syntes at køre igennem et udbredt øde område, før den pludselig kom ind i Lisicebydelen. Vi fik øje på nogle barakker gennem vinduet, og så stod vi af bussen.

Hvis Cair minder om en landsby, minder Lisice om en arbejderforstad i Detroit af den slags, hvor jeg både interviewede og lavede byggearbejde i 50'erne.

Der er ikke nogen ubebyggede områder i denne del af Skopje. De små huse ligger i

pæne rækker, terrænet er fladt, der er træer og haver, og hvert eneste hus har forskellig farve eller stil. Husene blev i sin tid bygget helt ens, men igennem årene er de blevet benyttet og modelleret forskelligt. På fotografierne af barakkerne på museet, var der ingen træer. Nu har hvert eneste hus i det mindste ét stort træ, som giver skygge og frugt.

Vi talte med en ejer, hvis mor havde en lille købmandsbutik lige på den anden side af gaden. Barakkerne i hans nabolag var skænket af borgerne i Montenegro, og han fortalte at andre dele af Lisice var doneret af lande som Finland, som havde adgang til meget tømmer til husbygning. Han holdt meget af sit nabolag, fordi „det var fladt og mere sikkert i tilfælde af et nyt jordskælv“.

I det umiddelbare nabolag var der ikke kun små butikker, men også et lille lokalt bibliotek. Lisice er hverken en slum eller en selo. Det er et stille, trygt, ensartet nabolag uden synlige tegn på etnisk andenhed. Ligesom i amerikanske arbejderforstæder er der lave hække og stakitter mod gaden; de er der ikke så meget for at holde folk ude som for at vise, hvor pænt og ordentligt forhaverne er holdt.

Som Acheski påpeger igen og igen i sit studie af den etniske ghetto, var der en enorm „kulturel forskel“ mellem Topaana og de andre bydele i Skopje. Acheskis bog viser ingen fotografier fra Lisice, derimod mange af socialt boligbyggeri i form af højhuse. Lisices tidligere barakker er ikke desto mindre en model for integration og velfærd i det makedonske samfund. Skulle der være distinkte etniske grupper i kvarteret, er deres forskellighed i alt fald ikke understreget. Hjemmene kan se meget forskellige ud, men det er ikke etnicitet, som er årsagen.

Jordskælvsmonumentet

„For etnografen er offentlige begivenheder specielt vigtige og kan blive en nøgle til forståelse af andre sociale og kulturelle universer“ (Handleman 1990:9).

Der skal nu gøres et lille dramatisk sceneskift fra en hverdagsagtig købmand i en beskeden forstad til en højtidelig ceremoni på en offentlig plads i byens symbolske center.

En monumental skulptur placeret skråt over for resterne af den gamle togstation, som nu fungerer som et museum, skulle afsløres til minde om jordskælvet. Skulpturen var blevet sat op dagen før ceremonien, så mange af os havde haft chancen for at se hende tæt på, før den røde dug blev lagt om hendes krop. Skulpturen har som titel „Skopje 1963-2003“, og kunstnerens navn er Tome Serafimovski. Byen er symboliseret ved en kvinde i frygtelige smerter.

Hendes ansigt er vendt mod den tidligere togstation. Hun ligger på ryggen og holder sine ben op mod sin mave, i en position, som kan minde om en fødendes. Hendes arme er forkortede, så det kun er hendes hænder, der fatter om benene. Hendes mave er brutalt udhulet som efter en eksplosion. Hendes bryster er lemlæstede. Hendes ansigt er forvrænget af lidelse. Jeg lagde mærke til, at mange mennesker, som betragtede skulpturen, gjorde dette bagfra. De foretrak ikke at se på hende ansigt til ansigt. Jeg forstår godt deres vægring. Der er et ynkeligt, desperat udtryk i hendes ansigt, og man undrer sig over, hvorledes denne lidende kvinde nogensinde kan blive et billede på håb og forløsning.

Jeg skal vende tilbage til selve afsløringsceremonien om aftenen den 26. juli, men først skal jeg lige beskrive en anden begivenhed, der fandt sted foran stationen tidligt om morgenen den samme dag.⁴

Kirsten og jeg var nysgerrige efter at finde ud af, hvordan man ville mindes begivenheden. Jeg forudså, og forventede måske, at der ville blive tale om et religiøst ritual udført af en makedonsk ortodoks præst og en muslimsk hodja. Dette er en multiethnisk by, hvis beboere har undergået en religiøs vækkelse siden uafhængigheden fra Beograd i 1991. Det ville være en lejlighed, hvor de to store religioner sammen kunne deltage i mindehøjtideligheden.

Fra balkonen på vort hotel kunne vi se, at der foran stationen foregik en eller anden form for forberedelse til en ceremoni ved daggry den næste dag. Vi kom der tids nok til at se adskillige biler køre frem foran stationen og stoppe op. Det var alle gamle 2 CV'er. En ung mand var ved at blive interviewet af et tv-hold, og jeg spurgte på engelsk en kvindelig deltager, hvad der var på færde. Der skulle være et 2 CV-træf i Italien, og flere biler skulle deltage herfra. Initiativtagerne mente, at det ville være en god reklame for klubben at starte turen netop klokken 5.17 den 26. juli, fra det sted, hvor jordskælvet centrum havde været i sin tid. Præcis klokken 5.17 ankom en klovneudklædt bilist i sin 2 CV med det makedonske flag på taget af bilen. Han dyttede med hornet, og kameraemanden filmede hele optrinet. Fire 2 CV'er fyldt med unge mennesker drog dyttende af sted fra Skopje, Makedonien, til en by nær Torino, Italien.

Jeg måtte indrømme min forfejlede forudsigelse! Vi gik tilbage til Bristol Hotel og sov et par timer mere, før morgenmaden blev serveret. Set i bakspejlet repræsenterer begivenheden en slags integration i Europa, symboliseret ved et medlemskab af en klub for ejere af Vesteuropas mest beskedne bil.

Det var en mere alvorlig begivenhed, der fandt sted 12 timer senere. Nu var statuen tildækket. Der var sat højtalere op, og en lille forsamling havde samlet sig rundt om det røde dække. En gammel mand spurgte mig, om jeg talte engelsk, og om jeg vidste, hvad der gik for sig. „Ja,“ sagde jeg. Vi præsenterede os for hinanden. Han deltog i ceremonien sammen med sin datter, som var helt lille i 1963. Hans navn var Dimitri. Han var pensioneret ingeniør og havde arbejdet i mange lande med olieraffinaderier, blandt andet i Irak. Jeg fortalte ham, at jeg var pensioneret antropolog fra København, oprindeligt fra Detroit.

Jeg spurgte ham, om han kunne huske jordskælvet. Ja, men på det tidspunkt var han på ferie med sin familie ved kysten i Montenegro. Han tog så hurtigt som muligt tilbage til Skopje for at hjælpe til med redningsarbejdet. Alle hjalp til, og han fortsatte med at fortælle, hvorledes Skopje i 1963 repræsenterede en bemærkelsesværdig gentagelse i historien. Russiske og amerikanske tropper havde mødt hinanden ved Elben i Tyskland i 1945 mod slutningen af 2. verdenskrig. Det to hære mødte hinanden igen i et samarbejde om at hjælpe Skopjes beboere i 1963. Denne gentagelse optog Dimitri meget.

I mange beretninger om jordskælvet var den røde tråd „brobygningen“ i det tidligere Jugoslavien. Som nævnt understregede den anden halvdel af bymuseets udstillede fotografier det internationale samarbejde og solidaritet som jordskælvet fremkaldte i 1963. Der er to fotografier af Tito og Krushev, som spadserer sammen i Skopje. Det fjendskab, som blev provokeret af Titos brud med Sovjetblokken i 1948, blev midlertidigt suspenderet. De to ledere kunne gå skulder ved skulder i Skopjes murbrokker. På udstillingen nævnes og takkes 87 forskellige lande, som kom Skopje til undsætning.

Lupcho, min hovedinformant, understregede, ligesom den ældre Dimitri, temaet national og international solidaritet, som hjalp Skopje igennem katastrofen i 1963. Lupchos skuffelse over, at hans Makedonsk-Kroatiske Venskabsforening ikke kunne få tildelt et sted til sit møde, satte fortiden i skarp relief til nutiden. Solidaritet og gensidighed er fraværende i nutiden, det er det, Lupcho sammenfatter som „politik“.⁵

Flere journalister og folk inden for de sociale videnskaber, jeg selv iberegnet, har anvendt begrebet *jugonostalg* i forbindelse med borgere i den tidligere socialistiske føderation. Man kan i private samtaler høre mange eksempler på jugonostalg, men aldrig i offentlige deklamationer (Jansen 2002). Disse ytringer kan komme helt spontant.⁶ Tabet af et stort fælles projekt, Titos „broderskab og enhed“, bragte skabelsen af mange adskilte nationale identiteter på dagsordenen. Der var både moralske og dødbringende omkostninger forbundet med denne nye skabelsesproces. „Nostalg“ er imidlertid hovedsymptom på tabet. „Nostalgien“ sætter både pris på og rakker ned på fortiden. Mindehøjtideligheden i forbindelse med juli 1963 gjorde det muligt for denne jugonostalg at udfolde sig offentligt, endskønt på en tilsløret og indirekte måde.

Den kendsgerning, at næsten alle lande kom Skopje til hjælp, skyldtes til dels Marshall Titos egen vigtige mellemposition i Den Kolde Krigs periode. Efter at truslen om atomkrig i efteråret 1962 i forbindelse med Cubakrisen var afværget, var Kennedy og Khrushchev kommet overens om at holde en pause med atomprøvesprængninger i atmosfæren. Det var de måneder, som skulle vise sig at blive Kennedys sidste. John F. Kennedy sendte betydelig hjælp til Skopje, og en gade i Cair er opkaldt efter ham! Titos aktive rolle i Skopje gav bonus både internationalt og nationalt. Lupcho kunne fortælle en anekdote, som illustrerer Titos personlige engagement. Da Tito ankom til Skopjes ruiner, lagde han mærke til nogle 18-etagers boligblokke, som havde modstået jordskælvet. Tito var betaget. „Hvem er arkitekten?“ spurgte han Skopjes embedsmænd. De måtte indrømme, at arkitekten var i fængsel, fordi han havde brugt for mange penge i byggeprojektet. „Sæt ham fri!“ beordrede Tito. Arkitekten blev løsladt og emigrerede snart efter til USA for at genoptage sin karriere.

Lupchos egen nylige bitre erfaring med Skopjes bystyre kan siges at stå i kontrast til de „bedre tider“ under Tito. Jubilæet ikke blot forstærkede den tragiske erindring, det appellerede også til tilstedeværelsen af solidaritet og kommenterede dens forsvinden. På en af de tilbageværende mure på den gamle banegård i Skopje står der nogle af Titos ord. Skopjes erfaring var, som han sagde, et vidne om princippet om: „Broderskab og enhed.“

En by gemt i ruinerne

Det er ikke kun jordskælv, som tilintetgør byer. I moderne tid har krige maltrakteret byer og deres indbyggere. Tidlige fotografier af bombarderede byer kan dokumentere krigens rædsel og afsløre den romantiske fantasi om heroisk kamp.⁷ „Byfornyelse“ i sig selv opfattes af beboerne som vold mod deres personlige og offentlige rum, kort sagt deres kollektive erindring.

Jordskælvet i 1963 er, som Acheski foreslog, en metafor for Skopjes „permanente jordskælv“. Både jordskælvet og den forføjede Ilindenrevolte, kunne, som det blev nævnt i begyndelsen af denne artikel, illustrere øjeblikke af historisk tab og potentiel indfrielse.

Den etniske opdeling i makedonere og albanere er i dag det største problem for Republikken Makedonien. Vardarfloden udgør nu i højere og højere grad en grænse mellem to samfund. En kvinde fortalte os, hvorledes adskillige af hendes makedonske venner var flyttet fra „den anden side“ af floden på grund af den intense etnificering. „Den anden side“ er en omskrivning af „albanske“ Cair. Et jordskælv er en forskydning, et opbrud, og metaforen er virkelig dækkende for, hvad Skopje er i dag.

Jeg har med, hvad jeg indrømmer er begrænsede ressourcer, i denne artikel prøvet at gøre jordskælvet i 1963 så specifikt som muligt i forhold til Skopje. Topaana, Cair, Lisice og selv Bristol Hotel er alle karakteristiske steder i efter-jordskælvet Skopje. Det er ikke den slags steder, som er typiske i *Turen går til ...* Claude Lévi-Strauss begynder *Tristes Tropiques* (1955) med en fordømmelse af rejseberetninger. Han skrev derefter antropologiens klassiske uortodokse rejseberetning. At spadsere igennem en by er nok en vigtig del af byantropologien (Certeau 1984). Det er på disse ture, at man kan være en enlig observatør, og man kan deltage i samtaler med indbyggerne. Dog altid som fremmed. Intimiteten og nærheden opstår gennem skrivningen.

Det forventes af en bys kulturelle og politiske lederskab, at de fejrer (og vedligeholder erindringen om) hovedbegivenhederne i byens historie. Jeg har peget på blot tre sådanne mulige begivenheder: Den officielle begivenhed med afsløringen af den lemlæstede kvindetorso symboliserende Skopje 1963-2003. En uofficiel begivenhed: 2 CV-træffet klokken 5.17 ved den gamle togstation. Og begivenheden med afvisningen af det Makedonsk-Kroatiske venskabsmøde. Alle disse tre begivenheder – en tragisk, en komisk og en ironisk – udgør (blandt andet) dagens Skopje. Som det ofte er tilfældet, er den ironiske ikke-begivenhed den, som siger mest om historien.

Oversat af Kirsten Rønne

Noter:

1. Sammenfaldet af sommerferie (2003) og to mindehøjtideligheder i Makedonien var ikke tilfældig. Jeg var ledsaget af Kirsten Rønne, og som det ofte er tilfældet, er mine iagttagelser blevet bekræftet og korrigeret. Fortællingens „vi“ dækker over en godkendelse medregnet småkorrektioner. Den oprindelige idé var at dele opmærksomheden ligeligt mellem de to mindebegivenheder. Det viste sig imidlertid, at 1963-begivenheden var langt rigere etnografisk set end begivenheden i forbindelse med den fejlslagne revolte i 1903.
2. Acheskis demografi i forbindelse med befolkningen i Cair (Acheski 1996:231) indbefatter tre etniske kategorier: makedonere (2.804), albanere (15.421) og „andre“ især roma (2.655). Befolkningstætheden er for roma og albanere meget større end for makedonerne. Roma i Topaana bor, ifølge Acheski, på et gennemsnit af fem kvadratmeter pr. person, albanere i Cair på 10 kvadratmeter og makedonere på 20 kvadratmeter (op.cit.:167).
3. Jeg foreslog i en aktionsantropologisk ånd den makedonske ambassadør i København i 1999 (en etnisk albaner), at det ville være en god idé at installere solfangere på husene i Topaana. Min idé om solenergi var ment som en konkret forbedring for beboerne i Topaana og ville kunne modarbejde den generelle tendens til slum.
4. Ved fejringen i 1983 af tyveåret for jordskælvet var der samlet et stort antal borgere på den store plads ved den gamle stenbro over Vardar. Folk dansede til traditionel musik (Wolf 1984:8). Wolfs bog *La Macédoine déchirée et la renaissance yougoslave* priser både Titos minde og den makedonske nationalitet. Der findes hos Wolf hverken en behandling af, eller en henvisning til, det multietniske samfund. Hugh Poultons bog et årti senere (1995) er næsten udelukkende beskæftiget med republikkens multietniske sammensætning.

5. Med hensyn til „erindringssteder“ og deres betydning, se (Warring 2003).
6. Her findes et eksempel fra København: Da Prespa-fodboldholdet scorede et sjældent mål ved en af sine kampe på Vanløse Stadion, sagde jeg til min ven, som er aktivt medlem af klubben: „Det er godt, når holdet virkelig arbejder sammen.“ Han svar, der kom prompte, var: „Det er ligesom, det var i det gamle Jugoslavien.“
7. Med fotografiets opfindelse blev det muligt levende at dokumentere de moderne nationale krige. Den amerikanske borgerkrig, den fransk-tyske krig og Krimkrigen er velkendte eksempler. Det tyske bombardement af Sønderborg i april 1864 var Danmarks debut i denne nye genre af realisme.

Litteratur

- Acheski, Ilija
1996 Skopje: Vizija i Realnost (Skopje: Vision og virkelighed). Skopje: Klement Ohridski
- Appadurai, Arjun
1981 The Past as a Scarce Resource. *Man* 16:201-19.
- Ardener, Edwin
1987 On Remote Areas. I: A. Jackson (ed.): *Anthropology at Home*. London: Tavistock.
- Brown, Keith S.
1995 Of Meanings and Memories: The National Imagination of Macedonia. Ph.d.-afhandling, Department of Anthropology, University of Chicago.
- Certeau, Michel de
1984 The Practice of Everyday Life. Berkeley: University of California Press.
- Connerton, Paul
1989 How Societies Remember. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gans, Herbert
1962 The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian Americans. New York: Free Press.
- Handelman, Don
1990 Models and Mirrors: Towards an Anthropology of Public Events. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jansen, Stef
2002 Jugonostalgija: 'Home', Loss and Yearning in Post-Yugoslav Antinationalism. Bi-annual Conference EASA. København.
- Kendrick, T.D.
1957 The Lisbon Earthquake. Philadelphia: J.B. Lippincott.
- Lévi-Strauss, Claude
1955 Tristes Tropiques. Paris, Plon.
- Poulton, Hugh
1995 Who are the Macedonians? London: Hurst and Company.
- Schwartz, Jonathan
1989 Towards a History of the Melting Pot: Why there is a Chicago School of Sociology but not a Detroit School. I: J. Schwartz: In *Defense of Homesickness: Nine Essays on Identity and Locality*. København: Akademisk Forlag.
1996 Pieces of Mosaic: An Essay on the Making of Makedonija. Højbjerg: Intervention Press.
- Redfield, Robert
1955 The Little Community: Viewpoints for the Study of the Human Whole. Chicago: University of Chicago Press.

- Simic, Andrei
1973 The Peasant Urbanites: A Study of Rural-Urban Mobility in Serbia. New York: Seminar Press.
- Singer, Milton B.
1986 The Melting Pot: Symbolic Ritual or Total Social Fact? I: H. Varenne (ed.): Symbolizing America. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Warner, Lloyd
1959 The Family of God: A Symbolic Study of Christian Life in America. New Haven: Yale University Press.
- Warring, Anette
2003 Erindringsfællesskab og erindringspolitik som magt vilkår og magtmiddel. I: P.M. Christiansen & L. Togeby (red.): På sporet af magt. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Wolf, Jean
1984 La Macédoine déchirée et la renaissance yougoslave. Paris: Éditions Cujas.